

САЊА ПЕРИЋ

ПОЕТИЧКА НАЧЕЛА МИОДРАГА БУЛАТОВИЋА*

САЖЕТАК: У раду се анализирају поетичка начела Миодрага Булатовића исказана у писмима, изјавама и интервјуима, где је посебно истакнуто занимање за начин на који овај писац ствара. Аутор рада приступа одабраном корпусу посматрајући поетолошке ставове писца у оквиру три проблемска подручја: однос дело–уметник, однос дело–стварност и однос дело–друштво. Анализа показује да писац више истиче удео ентузијазма у свом књижевном раду, постављајући емоције и снажан нагон за стварањем насупрот интелектуализму и „књишкој књижевности”. Његови поетолошки ставови указују, такође, на то да писац полази од своје индивидуалности и емоција, како би, користећи одабране елементе спољашње стварности, успео да изрази сопствену визију света. Када је у питању треће проблемско подручје, истиче се уверење Миодрага Булатовића да је функција уметности да забави, при чему укусу публике, ипак, не треба повлађивати. Резултати истраживања оправдавају тако став многих критичара да је Булатовић „човек крајности”, при чему се настоји ukazати на преовлађујуће елементе у поетолошким ставовима овог писца.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: експлицитна поетика, аутопоетика, ентузијазам, техне, интервју.

* Рад је настао у оквиру пројекта „Аспекти идентитета и њихово обликовање у српској књижевности” (178005) под руководством проф. др Светлане Томин, на који је ауторка укључена као стипендиста Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

1. Увод

Миодраг Булатовић један је од писаца који су данас запостављени и у читалачким и у научнокритичким круговима, док је својевремено „био један од најбучнијих писаца наше књижевности, како се чинило у тренуцима његовог најинтензивнијег јавног експонирања”¹ Булатовић је и „један од наших најбољих романијера и, уз Андрића, најпревођенији наш писац”² Дати одговоре о разлозима због којих Миодраг Булатовић није данас међу популарнијим писцима, превазилазило би оквире овога рада. Тема на којој је у раду фокус, Булатовићева експлицитна поетика, показује ипак извештан степен његове маргинализованости у савременој науци о књижевности. Наиме, Миодраг Булатовић је „радо и често давао интервјуе, учествовао у анкетама и разговорима, одговарао на питања и прозивке, а није се устезао да и сам пита, прозива и полемисе”³ Упркос чињеници да је пре скоро две деценије објављен избор Булатовићевих разговора, *Никад истиим љушем* Стојана Ђорђевића, у који је уврштено 68 разговора од укупно стотинак, „књижевни историчари, теоретичари и критичари који су се систематски бавили анализом књижевног опуса Миодрага Булатовића (1930–1991) учили су недостатак прилога о пишчевог експлицитној поетици”⁴ Рад који је 2013. године објављен у зборнику посвећеном књижевном стваралаштву Миодрага Булатовића, а чији је аутор Радомир В. Ивановић, доноси интересантна запажања о Булатовићевој експлицитној поетици, међутим, чини се да систематичан приступ недостаје, као и да аутор остаје расплутан над многобројним противречностима у Булатовићевим интервјуима. Како би се на адекватан начин приступило поетолошким ставовима неког писца, важно је имати у виду да је појмовни оквир поетике изведен из самог процеса стварања књижевног дела. Још од антике промишљају се основни проблеми уметничког стварања, и формира појмовна апартура за тумачење његових теоријских основа. Временом, јасно су се издвојила три проблемска подручја. У сажетку рада поједностављено названа: однос дело–уметник, однос

¹ Стојан Ђорђевић, „Истина и жестина исповедне речи Миодрага Булатовића”, у: Миодраг Булатовић, *Никад истиим љушем*, књига разговора, прир. Стојан Ђорђевић, БИГЗ – Српска књижевна задруга, Београд 1999, 370.

² Зоран Секулић, *Буле, истица ружалица*, Унирекс – Октоих, Београд – Подгорица 1992, 11.

³ С. Ђорђевић, нав. текст, 370.

⁴ Радомир Ивановић, „Стварање као судбина (Експлицитна поетика Миодрага Булатовића)”, у: *Књижевно стваралаштво Миодрага Булатовића*, зборник радова, уред. Жарко Ђуровић, Црногорска академија наука и уметности, Подгорица 2013, 5.

дело—стварност и однос дело—друштво, ова проблемска подручја отварају могућности бољег разумевања писца, књижевног дела, али и књижевноисторијске епохе.

Одломци Булатовићевих писама, интервјуи у страним и домаћим медијима, разговори које је водио и изјаве за новине које је давао, дају низ различитих одговора на основна питања која се постављају: На који начин уметник ствара уметничко дело? Какав је однос уметника према стварности, природи, универзуму? Какав је однос уметности према друштву? У настојању да одговоримо на постављена питања, анализираћемо детаљно пишчеве појединачне наводе. Уз реченице које указују на Булатовићев бритац језик, жестину његове речи и духовитост у изразу, присутно је и мноштво озбиљних исказа о сопственом књижевном раду, што указује на изузетно развијену аутопоетичку свест. Сем тога, Булатовић је био и врло отворен у разговорима, те за њега Ђорђевић пише да је „имао храбрости да у интервјуима, у тој речи изговореној у властито име, проговори и о најосетљивијим и најтајновитијим темама свога живота и књижевног стварања”.⁵ На тај начин може се доћи до значајних сазнања о ставовима који су утицали на Булатовићев књижевни рад, али и до бољег разумевања ширег књижевноисторијског контекста у којем је писац стварао.

*2. „Чисти́а ка́и крви́” уместо́ маси́ла:
јоеи́шолошки́ ставови́ о односу́ дело—уметник*

Прво проблемско подручје подразумева питање о настанку уметничког односно књижевног дела. У оквиру тог питања ствара се круг нових: Колики је удео посебног стања надахнућа (ентузијазма) у стварању, а колики удео вештине и рада (техне)? У зависности од тога, какав је уметников стил? Колика је улога уметника у стварању? Значај који је придаван овим питањима мењао се кроз време, а удео ентузијазма и вештине у писању књижевних дела у различитим књижевноисторијским епохама добија другачије размере. У појединим периодима опозиција између једног и другог била је неутралисана. Различита поимања сопственог стварања могуће је препознати и у речима Миодрага Булатовића. У одређеним моментима он истиче значај неке силе ван њега која утиче на његово срце, мозак, крвоток, те управља његовим стварањем, док у другим говори искључиво о раду и труду које у своје писање улаже. Тумачење и једног и другог у његовим разговорима и писмима неопходно је за добијање целовите слике о Булатовићевом начину стварања.

⁵ С. Ђорђевић, нав. текст, 375.

У писмима Миодраг Булатовић често описује своје писање као муку и тежак рад. Бориславу Пекићу 1972. године пише: „За разлику од тебе, ја пишем полако, и са великом муком стигао сам до 200-те странице романа о гангстерима, емигрантима, терористима, и тако даље, књиге коју сам насловио био *Хуље*, а којој сам променио title у *Људи са четири њрста*.”⁶ Спор рад, мука при писању, па чак и промена наслова, сигнализирају да се ради о врло савесном писцу који улаже много напора и времена да би написао своје књижевно дело. Поводом истог романа он пише Милисаву Савићу, уреднику *Књижевне речи*, где је Булатовић дело први пут и објавио: „Још једном, од првог реда, све преписујем. Цео роман још једном преписујем. Пуно се скраћује, оплемењује, додаје и мења.”⁷ Булатовић врло често наводи да је „мучна ствар писати књиге”.⁸ У складу са тим је и тенденција да се дело никада „не препушта случају”:⁹ „Сем неких малих појединости, код мене нема случајности.”⁹ Он каже да сагорева у раду, и да се то и осећа.¹⁰ Да је реч о врло марљивом раду сведочи и следећа изјава:

Пишем доста тешко. Преписујем све безброј пута. Кад год пишем нешто озбиљно, боле ме нерви, очи, леђа и кољена. Ако пишем зими, онда стављам топле облоге на леђа и око кољена. Најчешће ослабим и по неколико килограма, а деси се да се и угојим. Нисам тада власник ни своје главе ни коже. Чини ми се да ђаво који негде спава у моме бићу све то пише, па се и сам сутрадан чуди. Као што видите, ја сам вам прави антиинтелектуалац.¹¹

Сем поменутих тешкоћа у писању, у овом наводу присутно је више важних момената. Булатовић записује како у њему спава ђаво, а пре тога наглашава да у току писања није власник свог тела. У античком добу сматрано је да богови или музе одузимају свест уметнику и говоре кроз њега као кроз медијум (попут Пителије), а Платон је сматрао да је песник изабран од божанства које кроз њега проговара. На тај начин, у питању је трансмисија, а значај песника је миноран. У каснијим периодима значај уметника се мења, али оно што је за анализу Булатовићеве експлицитне поетике посебно

⁶ Борислав Пекић, „Преписка Борислава Пекића и Миодрага Булатовића”, у: *Кореспонденција као животи: њрејиска са њријашељима: (1965–1986)*, прир. Љиљана Пекић, Соларис, Нови Сад 2002, 85.

⁷ Милисав Савић, „Драги Савићу... Писма Миодрага Булатовића”, *Летњице Мајшице српске*, год. 186, књ. 485, св. 4 (април 2010), 672.

⁸ М. Булатовић, нав. дело, 14.

⁹ Исто, 50.

¹⁰ З. Секулић, нав. дело, 78.

¹¹ М. Булатовић, нав. дело, 37–38.

значајно, јесте управо схватање по којем кроз уметника проговара божанство. Имајући у виду назив његове прве збирке приповедака, *Ђаволи долазе*, као и тематику тог али и свих каснијих његових дела, не чуди што Булатовић бира управо ђавола за силу која кроз њега проговара, односно пише. Значајно је приметити да ђаво није ван њега, већ унутар његовог тела, као и да у њему *сјава*. Ако би се стварање каквим га Булатовић описује у наведеном цитату могло повезати са губитком свести и рационалне контроле током писања, јасно је да се у тренутку када свест *усни*, ђаво у телу *буди*. Пре писања, он је онај који спава и нема моћ над Булатовићем. Занимљиво је оно што писац додаје – чак и тај ђаво се сутрадан чуди написаном. Дакле, не само што уметник није свестан онога што пише већ је и ђаво у њему у некој врсти заноса током писања. Само у једном цитату препознаје се удео вештине (техне, рад, арс, разум) и ентузијазма (занос, инспирација, машта, подсвест) у Булатовићевом стварању. Он истиче свој мукотрпни рад, али се истовремено приказује и као неко кога стање заноса обузима целог, утичући не само на његов ум већ и на његово тело и здравље.

Како Стојан Ђорђић записује, „Булатовић је био, рекло би се, понајвише човек крајности, и то парадоксалних крајности; за њима је трагао и у своме писању и у своме исповедању, и умео је да их налази и да их, као уметник, вешто прати и изражава”.¹² Тако се врло често, и у његовим интервјуима и у његовој прози, ентузијазам и техне спајају у својим крајностима на парадоксалне начине. На појединим местима Булатовић је врло директан: „Не верујем у књижевне инспирације, верујем у таленат. Верујем у појединачне пасије. Верујем у нужност постојања пасија.”¹³ Као што у своју прозу уводи људе надвладане страстима, тако верује и да је за писање потребна одређена страст, док се таленат сматра нужношћу. Отуда тврди да је за стварање основа таленат.¹⁴ На другом месту говори поново у прилог ентузијазму: „Књижевност је мој дом, а основно осећање занос. Следи да сам рођен у заносу, занос је моје родно место, а књижевност атмосфера, комуналност у којој живим.”¹⁵ Поимање слободе као врховног начела у уметности, али и у животу, посебно је значајно за Булатовићеву поетику. Мисао о слободи у наредном цитату варира у више прилика, међутим, у наредним реченицама велику важност задобија и машта:

¹² С. Ђорђић, нав. текст, 375.

¹³ М. Булатовић, нав. дело, 25.

¹⁴ Исто, 114.

¹⁵ Исто, 201.

Слобода у стварању, то је слобода у срцу и интелектуалности сваког уметника. Будући неограничена, дата не декретом, не судом, не за позајмицу, већ друштвом које је одбацило табу и забрану, слобода тражи да се у стварању иде до краја. За маштом, кажем, за маштом!¹⁶

„Ићи до краја” главни је постулат Булатовићевог стварања. Тако он иде до краја не само за маштом и не само у заносу, већ и у свом истраживачком раду за потребе писања књиге. Он тиме потврђује да верује и у знање, као што верује и у таленат. „Поштен рад – а ја много, веома много радим – мора бити и поштено пласиран. Знате ли ви да сам ја *Људе са четири њрсиа* писао, све изнова, десет пута”, изјављује писац у једном разговору.¹⁷ Да би написао неке од својих књига, Миодраг Булатовић је заиста упознавао гангстере, емигранте и проститутке из својих романа, стајао заједно са новинарима испред најозлоглашенијих емигрантских логора, и немали број пута нашао се у опасности. „Дакле, писац мора да сиђе на земљу из свог замишљеног чардака, да се помеша с људима и да поштено засуче рукаве”, пише Булатовић.¹⁸ Он није само направио корак „до краја” силазећи из замишљеног чардака у подземље до својих јунака, он је умео и да „засуче рукаве” бавећи се научноистраживачким радом у пуном смислу те речи. Говорећи о свом роману *Херој на маџарцу*, Булатовић описује припреме за писање дела:

На овој књизи радио сам више од три године. Био је то изузетно тежак рад. Ништа досад нисам теже радио, али ни са већим задовољством. Морао сам путовати по Италији, проучавати италијански менталитет. Неколико пута пао сам у постељу. Био је то посао који ме је коштао нерава. Јер, као што знате, ја нисам интелектуалан писац који све ради преко свог знања и ерудиције, код мене све то иде преко жлезда, преко срца, преко нерава, а затим чак и преко коже.¹⁹

Булатовићу је важно да истакне како он није „интелектуалан писац”, чак и када описује врло озбиљне припреме за писање романа, и време у којем, како је очито, акумулира знање о материји о којој пише. Он каже: „Одувек сам осећао одбојност према интелектуалним, теоријским догмама. Писао сам оно што сам умео и

¹⁶ Исто, 197–198.

¹⁷ Исто, 163.

¹⁸ Исто, 170.

¹⁹ Исто, 81–82.

осећао.”²⁰ Из овога постаје јасније зашто писац толико наглашава удео својих емоција, па чак и тела у писању, док у појединим тренуцима значај свог научноистраживачког рада умањује. Битно му је да све акумулирано знање пропусти најпре кроз филтере својих емоција (жлезда, срца, нерава, коже), па тек онда да га запише, имајући у виду да не жели да постане писац интелекта и ерудиције, а посебно не теорија и догми. На тај начин он не би успео да чује крик из свог најдубљег бића, али ни крик оних који постају јунаци његових дела.

Крик за Булатовића постаје важно средство за описивање порива из којих пише. Говорећи о књизи *Људи са четири њрста*, он истиче:

Напомињем да та књига није писана салонски, дакле елегантно, већ је она сазвежђе људских јаука, снимљених и хватаних по овом несрећном европском континенту. Што се мене тиче, могу рећи да је то најсложенији и најнеконтролисанији крик који је досад провалио из мог грла. Ни бриге ако сам се огрешио о мелодију.²¹

„Мелодија” би у овом запису могла означавати стил писања, што значи да је Булатовићу важнији „крик”, оно суштинско што жели да изрази, од самог начина изражавања. Занос подразумева писање изван свесне контроле, док истицање разума, ако и не искључује таленат (нешто што се не може научити), подразумева стил као посао који се учи. Тако он на другом месту каже:

У својим претходним књигама [пре књиге *Херој на мађарцу*] највећу пажњу сам посвећивао стилу, често сам налазио задовољство у дугачким описима. Овог пута био сам понет бујицом догађаја и њиховим динамизмом. Стил се наметнуо сам од себе – понегде, такав ми је осећај, и против моје воље – а можда има у себи и извесне филмичности.²²

Овде Миодраг Булатовић експлицитно истиче стил као нешто што је диктирано заносом, материјом о којој пише, а која је у слушају романа *Херој на мађарцу* изузетно динамична и бурна.

У „бујици догађаја” о којој писац говори издваја се глас који он у више наврата назива криком, а који је увек неконтролисан и моћан. Булатовић га описује на различите начине, са поруком која

²⁰ Исто, 22.

²¹ Исто, 135.

²² Исто, 65.

је увек иста – тај крик је јачи од њега и диктира правац његовог писања: „Роман *Људи са четири њрста* је најстрашнији и најснажнији крик који је могао да изађе из мога грла. Тај крик је вишегласје свих оних крикова које сам чуо.”²³ И своју прву књигу, *Ђаволи долазе*, Булатовић описује слично: „То је била најјача провала из мога грла.”²⁴ Чини се да је крик најдиректније супротстављен интелектуализму, који је Булатовићу био толико одбојан. У једном од интервјуа одговара на питање о томе да ли је стварао свестан програм кроз својих осам дела: „Не, људи који имају машту и интуицију, као ја, не могу имати, како бих рекао, неки посебно велики интелектуални програм. Код људи са интуицијом све је у интуицији, и знање и незнање, слутња, страх али и оптимизам.”²⁵ На питање новинара има ли литературе без рана и израђављених, Миодраг Булатовић одговара на интересантан начин: „Не, нема. Може, али књишке књижевности. Каквог гломазног интелектуалног рада, тога може бити. Али књижевности као науке – не! Научно истраживање је строго везано за емоције, исто као и за књижевност.”²⁶ О емоцијама као о главном исходишту својих дела писац проговара у више наврата. То је још један начин на који се супротставља строгој рационалности и „књишкој књижевности”. Ивановић примећује: „Булатовић апсолутну предност даје *стварању* над *мишљењем*, потврђујући премоћ емоционалистичке над рационалистичком естетиком.”²⁷ Ова премоћ је, такође, још један од показатеља Булатовићеве снажне вере у занос. Говорећи о томе шта му је била намера када је писао роман *Људи са четири њрста*, Миодраг Булатовић каже следеће: „Свим снагама које су поседовали моја глава и срце, целом својом емоционалношћу, хтео сам да снимим једно невероватно гнусно, терористичко осећање света.”²⁸ За људе ухваћене у мрежу тог и таквог гнусног времена Булатовић је осећао посебну врсту поштовања и љубави. Он каже: „Онај део човечанства који је непризнат, који је инсуфицијентан, који пати, за тај део човечанства ради мој емоционални систем, моја машта, затим моја књижевна рационалност.”²⁹ Занимљив је израз „књижевна рационалност” који Булатовић користи. Као да тиме књишкој рационалности супротставља књижевну, ону коју сматра неопходном за уобличавање својих осећања и мисли. У појединим

²³ Исто, 108.

²⁴ Исто, 253.

²⁵ Исто, 202.

²⁶ Исто, 351.

²⁷ Р. Ивановић, нав. текст, 8.

²⁸ М. Булатовић, нав. дело, 139.

²⁹ Исто, 243.

тренуцима, такво уобличавање у Булатовићевој експлицитној поетици делује као магија.

Миодраг Булатовић изјавама о књижевности као магији не прави само успела поређења већ чини и корак даље када је у питању поетика његовог стварања и однос између ентузијазма и техне: „Литература, та пилула, моја је судбина. То је моја магија. Реченица коју бих најрадије изговорио у свакој прилици је – Нисам крив, опростите што сам маг!”³⁰ Ако је Булатовић „маг”, он на неки начин постаје демијург и подражава творца стварајући у свом делу нови свет. Такво поимање песника блиско је романтичарском схватању уметности. Следећа изјава подсећа управо на мисао типичног представника романтизма: „...што се мене лично тиче, могу рећи да не могу да не напишем ни једне једине речи док ми нешто не стегне срце и не истисне из њега чисту кап крви.”³¹ То „нешто” добија обресе тајанственог, и додатно појачава дозу романтичарског у Булатовићевим речима. Понекада је објашњење једноставно: „Све што сам направио, па и написао починио сам из велике љубави, из нагона, најчешће, несвесног.”³² Понекада, међутим, Булатовић оно тајанствено, оно „нешто” што му стеже срце и нагони га да пише, не објашњава тек несвесним нагоном, нити оно добија позитивно обележје љубави. То није ипак ни мржња. „Јер без љубави се ништа трајно не може ставити на папир. Мржња брише стваралачку моћ”, објашњава писац.³³

Приметно је да писац доследно везује стваралачку магију за мрачне силе, које се, опет, не могу свести само на ђавола. У питању је честа метафора у Булатовићевим интервјуима, али и у његовим делима. Одговор писца на питање о томе како живи и како пише је следећи: „Има један паук, овде, ту, свуда, у мојој глави, који диктира све моје мисли и поступке и управља њима, а ја не могу ни да га ухватим ни да га видим.”³⁴ Он тиме своје несвесно, занос и инспирацију, везује за биће које је невидљиво, а које опет добија врло јасно обличје у Булатовићевој имагинацији. Паук је животиња која носи са собом многе мрачне конотације, али која је истовремено и симбол градитеља. Тај градитељ је способан да створи дело које, поред врло јасне намене, има и своју јединственост и лепоту. Оно се супротставља рушилачком нагону који Булатовић везује за осећај пре почетка писања: „Почео сам да пишем из најдубљих, биолошких, рекао бих скоро криминалних побуда. Пре него што

³⁰ Исто, 97.

³¹ Исто, 105–106.

³² Исто, 161.

³³ Исто, 122.

³⁴ Исто, 75.

сам се латио писања, осетио сам да ћу умрети ако не разбијем све око себе.”³⁵ Употребом метафоре са пауком и плетењем паукове мреже писац подробније описује своје стварање и дотиче се многих важних елемената које се уграђују у сам ток писања:

Кад почне да се ствара књига, попут већ поменутог пауковог платна, преовлађују највитаљнији делови који би требало да буду узидани у ту велику *џрађевину* (курз. аут.). Али никад не знам прецизно који је од делова, тзв. парцијалних концепата, фаворит; бирам их помоћу фантазије, не помоћу рационалних мерила; природно... Тако настаје пауково платно, јер моје књиге су, у ствари, платна, често мозаици или велика уља, где имате основну боју, коју унапред знам кад радим генерални план. Затим тој боји додајем комплементарне боје, главном лику или идеји комплементарну... И тако основна идеја расте у недоглед.³⁶

Овде се насупрот рационалним мерилима појављује и фантазија, о којој ће бити више речи при анализи односа дела према стварности. Булатовић се не зауставља на поређењу свог дела са пауковим платном. Он користи то платно за сликарске метафоре, погодне за описивање процеса писања у којем се комплементарне идеје, попут боја, додају основним идејама. Индикативно је и да Булатовић истиче природност у писању, где се пре почетка писања зна само „генерални план”. Понекада се чини да чак ни он није унапред познат: „Пишем је у пуној релаксацији, а своме пауку у венама или негде у глави дајем потпуно празан простор...”³⁷ Миодраг Булатовић овде говори о својој последњој књизи, *Gullo Gullo*, при чему су одређене промене у начину писања очигледне. Уместо стегнутог срца, бурних осећања и нагона за разбијањем, сада је присутно стање релаксације. Паук није више онај који диктира из непознатих дубина бића и управља свим концима писања, већ њему писац *даје* празан простор, што значи да су они сада, ипак, заједнички градитељи дела. Та сарадња у ранијим пишчевим изјавама није била тако чита.

Начини на које Булатовић описује своје стварање и анализира однос уметник–дело у својој поезици изразито су разнолики. Иако није умањен значај марљивог рада, темељног истраживања и мењања свог дела како би оно добило најбољи могући облик, писац већи примат даје осећањима и несвесном нагону који учествује у

³⁵ Исто, 102.

³⁶ М. Булатовић, нав. дело, 208.

³⁷ Исто, 209.

стварању дела. Књижевност упоређује са магијом, а себе са магом, али и са медијумом који записује оно што му ђаво шапуће или паук плете. Рационалним мерилима, књишкој књижевности и интелектуализму супротставља најдубљи крик из свог грла. Описујући скоро свако своје дело као крик, Булатовић открива своја снажна стваралачка осећања и готово неконтролисану потребу за изражавањем.

3. „Амалџам чуда и ѿруда”: ѿоеѿолошки сѿавови
о односу дело–сѿварносѿ

У Булатовићевим изјавама могуће је пронаћи низ занимљивих аутопоетичких момената где се превасходно описује однос између стварности и дела. Важно је притом нагласити: док о односу дело–уметник Булатовић говори сам, у различитим приликама и у оквиру различитих тема, о односу дело–стварност најчешће проговара подстакнут питањима новинара. То говори о томе да је реч о врло занимљивој и изазовној теми када је у питању Булатовићево стваралаштво. Књижевноисторијске али и политичке прилике у којима је Миодраг Булатовић писао утичу значајно на рецепцију његовог дела, одређујући неретко и да ли ће дело уопште бити објављено.

Могуће је издвојити два главна концепта разматрања односа уметности и стварности који се означавају терминима *мимезис* и *идеја*. По првом концепту уметник у своме делу стварност приказује тако што је мења, престилизује, а у другом тако што обликује у своме духу замисао стварности каква заправо не постоји. Оба концепта јављају се кроз време напоре, као супротстављене или у одређеној мери помирене тенденције. Мимезис код Аристотела значи трансформацију стварности у уметничко дело према правилима одређеног жанра, при чему је уметнику остављена слобода да бира хоће ли је приказивати бољом, гором, или онаквом каква јесте. Концепт идеје изведен је из Платонове метафизичке концепције, али већ је у антици премештен у дух уметника те представља замисао, визију, којом он ствара нешто што у природи не постоји, нешто што је лепше или горе од ње. Овај концепт се кроз историју удаљавао и приближавао платоновском изворном учењу, добијајући различите надградње.

Како Лидија Томић записује:

Књижевно дјело Миодрага Булатовића иновира послератну и динамизује савремену српску књижевност. Модернистичким приповиједним оцртавањем урбане средине, завичаја и рата, Булатовић мијења амбијент реалистичке и соцреалистичке књижевне тради-

ције. Фикционализацијом помјерених, усамљених и трагикомичних ликова надахнути приповједач гротескно преображава наслијеђени поредак реалистичке књижевности.³⁸

Много тога је промењеног, помереног и преображеног у Булатовићевој прози. Необичан однос према стварности збуњивао је публику и критичаре, а касније изазивао и многобројне контроверзе везане за објављивање Булатовићевих дела. На питања о томе одговарао је некада озбиљно, некада иронично и духовито, а некада изиритиран покушајима да се његова уметничка слобода ограничи.

У једном разговору писац говори:

Дао сам „Нопокун“ збирку приповједака *Љубавници*. (...) Све приповијетке су из београдског подземља, из тамног свијета: изгубљени умјетници, промашене егзистенције, бивши и данашњи људи. Једном ријечју, профил београдског подземља. Колико је то стварни свијет, а колико фантазија, ни сам не знам. Важно је да сам осјећао неке људе и неке особене страсти и да сам их рекао. Београд ми је послужио као случајни терен.³⁹

Булатовић полази од своје индивидуалности и својих емоција, да би, користећи одабране елементе спољашње стварности, успео да изрази сопствену визију света. Поједини елементи спољашњег света испостављају се тако као „случајни“. Други су, међутим, пажљиво одабрани унапред. Говорећи о својим будућим плановима након прве збирке приповедака, о томе какав ће бити његов будући роман, Миодраг Булатовић каже: „У сваком случају одређена стварност, наша стварност, Балкан.“⁴⁰ Захтеви социјалистичког реализма у књижевности присутни су у доба Булатовићевог стварања, те не чуди једно од питања које му је упућено: „Замерано ти је да је свет твојих приповедака измишљен?“, на шта Булатовић одговара широко насмејан: „Наравно, измишљен.“⁴¹ Границе пишчеве маште и његове визије света често су биле предмет расправа које се не могу назвати књижевноуметничким.

Писац одговара на питање о својој најранијој младости на следећи начин: „У Београду сам наставио школовање и, већ после прве прочитане књиге, покушао да пишем. Све је то било наивно

³⁸ Лидија Томић, „Миодраг Булатовић и књижевна традиција“, у: *Миодраг Булатовић*, прир. Мирко Вуксановић, Издавачки центар Матице српске, Нови Сад 2016, 387.

³⁹ М. Булатовић, нав. дело, 7.

⁴⁰ Исто, 8.

⁴¹ Исто, 9.

опонашање народних песама.⁴² У складу са контекстом, то је један од ретких тренутака када Булатовић помиње било какву врсту опонашања у писању. Он се не одриче својих узора, али наглашава пре свега и у свакој прилици своју индивидуалност. Колико је оригиналност Булатовићу важна говори следећа изјава:

Иначе се већ догађало да су ми многи, а међу њима и критичари, приговарали да нисам добар писац, односно да треба да будем бољи, позитивнији... Други су пак једноставно негирали моју уметност. Али још нико није могао рећи за мене да опонашам друге, или да стварам плагијат. То ми даје велико спокојство.⁴³

Добривоје Станојевић у својој књизи о Булатовићевом стваралаштву наглашава: „Иако је стварао држећи се, суштински, традиције, Булатовић никада није објавио нешто што без остатка није било само његово.“⁴⁴ Писац сам често варира следећу реченицу: „...и ја нисам други Ђилас, други Михајлов, други Пастернак, ја сам Булатовић први.“⁴⁵ Или, на другом месту: „Рагле је мој тип. Бош такође... али не желим да будем други Пастернак седамдесетих, или други Ђилас, или Михајлов. Желим само да будем Булатовић.“⁴⁶ Из ког разлога Булатовић настоји да направи јасан отклон у односу на велике писце и сликаре, а своје узор, говори његов следећи исказ о писцу: „...када се превише ослања на дело другог, он може постати само епигон.“⁴⁷

У једном интервјуу новинар пита Миодрага Булатовића:

...чини ми се да новија критика која „кружи“ око вашег дела врви од неоперативних поштапалица: „дантеовске визије“, „раблеовске визије“, „орвеловске визије“ итд. Какве су вам, заправо, визије?

Булатовић одговара:

Највише бих волео када би се те визије могле назвати булатовићевским. Да будем искрен, да би оне до краја остале булатовићевске, или Булатовићеве, није можда лоше то што су писали: „Рагле подземља“, „Словенски Бош“ итд. То су, можда, привремене називи.

⁴² Исто, 21.

⁴³ Исто, 23.

⁴⁴ Добривоје Станојевић, *Бежање од смрти: Миодраг Булатовић – стил и књижевна демонологија*, Ратковићеве вечери поезије, Бијело Поље 2014, 7.

⁴⁵ М. Булатовић, нав. дело, 64.

⁴⁶ Исто, 44.

⁴⁷ З. Секулић, нав. дело, 21.

Ако писац докаже да има визију уопште, да су те визије његове, онда ће се епитети, поштапалице које су свуда по свету даване, забравити.⁴⁸

Писац не потцењује моћ добрих узора и, колико год истицао оригиналну замисао свог духа, не либи се да покаже како је његов дух био плодно тле за примање добрих утицаја из књижевности, али и из сликарства: „Ја сам се од руских мајстора учио опису пејзажа и карактера.”⁴⁹ Поново помиње народну књижевност: „Ја као писац не бих постојао без читаве усмене народне црногорске књижевности.”⁵⁰ На питање мисли ли о другим писцима Булатовић одговара: „На њих тако често мислим: да на њих не мислим, не бих тако добро писао. Од многих сам тако много научио.”⁵¹ Писац даје детаљније објашњење како о свом схватању поетике, тако и о схватању утицаја:

Мислим да је поетику немогуће објаснити. Рећи ћу нешто једноставније. На писца свака поетика, и све што је песничко, утиче и он не треба ни да се клони тих утицаја нити пак да се њих боји. Онај ко је аутентичан биће надахнут сваком поетичношћу на свету и сваком личношћу, и сваким остварењем и сваком књижевношћу.⁵²

У више интервјуа Булатовић помиње своју надахнутост Библијом. То није тек једна од његових књижевних инспирација – његова је *идеја*, замисао његовог духа, сва од библијских легенди и параболоа. То је приметно већ од Булатовићеве прве књиге, *Таволи долазе*: „Књига је, као што знате, сва напојена цитатима Библије – светим речима – цитатима из Јеванђеља, цитатима из Јова. Дакле, она је била библијски натопљена и библијски интонирана зато што сам ја тада тако живео.”⁵³ Чини се, ипак, да се Булатовићев начин живота кроз време не мења много. Целокупно његово дело „натопљено” је Библијом, те се она може посматрати као исходите и главни извор пишчеве визије света.

Како Радомир Ивановић примећује у анализи Булатовићеве експлицитне поетике, писац непрестано инсистира на спајању стварносног и стваралачког мита. Наиме, „под *сйварносним мийџом* он подразумева живот у свој својој комплексности, а под *сйваралачким*

⁴⁸ М. Булатовић, нав. дело, 268–269.

⁴⁹ Исто, 285.

⁵⁰ Исто, 26.

⁵¹ Исто, 45–46.

⁵² Исто, 256.

⁵³ Исто, 253.

мишом најпре облик предајне културе, а потом ничим спутану игру стваралачке имагинације, због чега се његово дело налази на средокраћи неореализма и магијског реализма”.⁵⁴ Понекад Булатовић такве спојеве назива другачије, при чему однос према стварности у његовим делима остаје исти. Говорећи за италијанске новине о роману *Херој на маџарцу*, Миодраг Булатовић изјављује:

Моја књига је, с једне стране, веома документаристичка (пре него што сам почео да пишем, детаљно сам проучио грађу о раздобљу фашизма, настојећи да прочитам што више оног што ми је било доступно, и то најразличитије материјале, од Мусолинијевих говора до авангардних песника; прочитао сам и мноштво ваших војничких песама) а с друге, и веома фантастична.⁵⁵

Спој документаристичког и фантастичног видљив је посебно у последњим Булатовићевим делима. У целини их описује на следећи начин:

Код мене је све симболично и све је речено између редова. Свака ствар означава више ствари. У суштини уопште нисам реалистички писац, него мање више баснописац. Своје књиге не називам романима или новелама, већ једноставно прозом, а најчешће су то легенде.⁵⁶

Иако може деловати изненађујуће што Булатовић назива себе баснописцем, јасно је да му је тај назив важан у опозицији са реалистичким начином приказивања стварности. Он инсистира на преплитању реалног и фантастичног, али никада не своди своја дела на једно или на друго: „Па, то је типично за моју литературу: преплићу се реално и фантастично. Реална је, на пример, та црна хроника Европе, па датуми и имена убијених, које у књизи [*Људи са четири џрсића*] набраја несрећни Казимир Будак.”⁵⁷ У тумачењу експлицитне поетике издваја се једна константа коју Булатовић и сам истиче. На питање да ли су одређени догађаји у његовој књизи стварност или фикција, писац одговара: „Увек полазим од самог живота и од података из живота.”⁵⁸ То значи да Булатовић узима најпре елементе из живота које онда прерађује у складу са својом индивидуалном стваралачком имагинацијом. Он каже: „Волим да

⁵⁴ Р. Ивановић, нав. текст, 9.

⁵⁵ М. Булатовић, нав. дело, 47.

⁵⁶ Исто, 94.

⁵⁷ Исто, 155.

⁵⁸ Исто, 120.

правим амалгам, емулзију, ја све претрпам.”⁵⁹ На овај исказ посебно се осврће Ивановић, проширујући Булатовићеву основну мисао:

Инвентивна, фреквентна и делотворна синтагма „амалгам чуда и труда” преузета је из писма Марине Цветајеве нобеловцу Борису Пастернаку, а код нас је одомаћена захваљујући Данилу Кишу. (...) Стваралачки мит махом егзистира у свету чуда/стварања (poesis), а стварносни мит махом у свету труда/стварности (noesis).⁶⁰

Миодраг Булатовић настоји да споји poesis и noesis тако да, полазећи од спољашње стварности, непрестано ослушкује утиске и осећања које она изазива у њему. Не чуди стога што свој исказ о прављењу амалгама и емулзије наставља овако:

У последњим књигама трудио сам се да документарно уздигнем до фантастичног, као и да фантастичном дам улогу документарног. Код мене, са осећањима расту и ствари.⁶¹

У исказима који су у вези са односом дела и стварности проналазимо још доказа о томе колико је Булатовићу било битно да не постане „књишки писац” и догматичар. Он је зато одржавао увек блиске и чврсте везе са самим животом, са стварношћу која је око њега, а коју је сматрао магичном:

Нисам књишки писац, нисам ни плагијатор, ја волим пресан живот. Ја највише волим податак, нарочито ону чињеницу или половину чињенице на коју може да се ослони моја машта. Ја нисам као писац епигон па су ми потребне такве значајке из живота.⁶²

Такав „пресан живот” подразумева и еротику у њеном сировом виду, али Булатовић поново показује да чињеницу коју преузима из живота, у књижевно дело може да пренесе тек када је надогради својом маштом. Новинар Булатовићу поставља занимљиво питање: „Реалност је код вас често сасвим сувишна за еротику и секс?”, на шта му он одговара на следећи начин: „Па то може да се дешава и на небу. Нисам реалистички писац који утврђује чињенице.”⁶³ Нису само новинари и критичари били скептични када је у питању стварност Булатовићевих дела. И сама публика реаговала је

⁵⁹ Исто, 189.

⁶⁰ Р. Ивановић, нав. текст, 12.

⁶¹ М. Булатовић, нав. дело, 189.

⁶² Исто, 217.

⁶³ Исто, 340.

каткада збуњено, па и љутито. О томе Булатовић говори сећајући се реакције своје мајке на лик Иванке у роману *Црвени џеџао леџи љрема небу*:

Е сад, као што је моја мајка реаговала тврдећи да Иванка није била таква како сам је описао у књизи, тако многи из разних завичаја реагују нападајући своје поновне творце. Јер, писац поново ствара оно што на географској карти већ постоји. Он то директно из утробе земље извади. Шта би било са тим комадом земље да не дође поезија?

Поезија, дакле, поново ствара свет и да није писца, песника, све би било банално!⁶⁴

Овде је писац у улози демијурга, мага, чији је основни задатак не само да поново створи свет на нов и јединствен начин већ и да оно што је већ створено, у поновној креацији, учини мање баналним. Јасно је уочљиво да Миодраг Булатовић полази од чињеница из живота. Он их пак у свом делу приказује измењеним у складу са идејом која већ постоји у његовом духу. Булатовић ствара оплемењен утицајем других писаца и њихових поетика, и његово дело јесте „нато-пљено” Библијом, међутим, он инсистира на оригиналном доприносу своје маште из које је способан поново да створи свет. Не пише као реалистички писац, а изричито наглашава да није писац-плагијатор, нити писац-епигон. „Када је у питању књижевност, нема друге сем уметничке истине!”, каже Булатовић у једном разговору.⁶⁵ Спајањем стварносног и стваралачког мита, документаристичког и фантастичног, Миодраг Булатовић даје занимљив пример мимезиса у књижевности, не напуштајући сасвим ни концепт идеје. На тај начин настаје „амалгам чуда и труда”, где се „пресан живот” трансформише у поезију живота – духовиту, сурову, гротескну – али никада баналну. Неспоразуми који настају са новинарима, критичарима, читаоцима, (али и са политичарима) подстицај су Миодрагу Булатовићу да проговори о својој поетици бранећи у сваком тренутку уметничку истину. На тај начин Булатовић се дотиче и трећег поетичког проблемског подручја, односа дела и публице.

4. „Разбијање дремежа залућале цивилизације”: *однос дело–друштво*

Иако је у разговорима и писмима Миодрага Булатовића најмање исказа који се директно могу повезати са трећим проблемским

⁶⁴ З. Секулић, нав. дело, 13.

⁶⁵ М. Булатовић, нав. дело, 62.

подручјем, о односу уметности и друштва и данас се најживље расправља, и највише говори и пише. И овај проблем разматрали су Платон и Аристотел, а одређени аспекти оба схватања предмет су расправа и данас. Наиме, Платон уметност одбацује јер не приказује истину, што значи да је њему изразито важан сазнајни аспект уметности. Платон сматра да уметност делује лоше на публику, и у моралном и у психолошком смислу. С друге стране, Аристотел даје уметности функцију лечења људи преко појма катарзе. Говори и о лепом, мада недовољно јасно и концизно. Док је Платону битно питање истине и сазнања истине, Аристотелу је важно шта уметност чини за човека, односно може ли му помоћи да лакше поднесе своју стварност (катарза) и да доживи задовољство (лепо). Сем ова два схватања о функцији уметности, где су с једне стране сазнање, поука и морал, а с друге задовољство и забава, постоји и треће које настаје њиховим повезивањем. Најсажетија формула била би она Хорацијева, *dulce et utile*, која означава лепо и корисно.

Писма Миодрага Булатовића Милисаву Савићу занимљива су, између осталог, и као сведочанства о Булатовићевом процесу писања, имајући у виду да је његов роман *Људи са четири њрсти* прво био објављиван у деловима часописа *Књижевна реч*. Усхићеност због гласа публике, са којом се Булатовић активно дописивао током објављивања романа у наставцима, највидљивија је управо у његовим писмима. Он изражава одређена очекивања: „Ако буде каквих реакција, јавите. Надам се, врло озбиљно, да ће се роман многим свидети. Важно је да га млади свет прихвати. А затим, да се деца не плаше... Сва срећа што има пуно хумора!”⁶⁶ Из ових Булатовићевих речи јасно је да су и млади били његова циљна публика, иако се ретко говорило о том аспекту његовог стваралаштва. Миодраг Булатовић је био огорчен због изостављања његових дела из школске лектире: „Али зато су у лектири, и то оноликој, представници новокомпонованих књижевности, они који још имају проблема са граматиком, синтаксом, а о теорији књижевности да не говоримо!”⁶⁷ Без обзира на то, Булатовић је био један од најчитанијих југословенских писаца, а за промоцију свог дела заслужан је највише он сам. Милисав Савић истиче његово „симпатично саморекламерство”⁶⁸, а Добривоје Станојевић примећује да је Булатовић био „један од првих, модерним језиком казано, менаџера властите уметности”.⁶⁹ Стојан Ђорђевић развија ове

⁶⁶ М. Савић, нав. текст, 674.

⁶⁷ М. Булатовић, нав. дело, 227.

⁶⁸ М. Савић, нав. текст, 669.

⁶⁹ Добривоје Станојевић, „Брука и пад чекају сваког човека”, у: *Миодраг Булајковић*, прир. М. Вуксановић, 397.

тезе и пише о њему следеће: „Булатовић, дакле, промоцију и рекламу књиге доживљава као обавезу писца према делу које треба да стигне до читаоца не због продаје већ због читања, јер тек кад му читалачка публика приступи дело почиње да живи и испуњава своју сврху.”⁷⁰ Ђорђевић указује на суштину Булатовићевог јавног деловања. Посматрано на тај начин, оно постаје извор значајних закључака о пишевој поетици.

Још један запостављен аспект његовог дела јесте хумор. Иако о томе ретко говори у својим интервјуима, Булатовић верује у функцију уметности да забави, при чему ни у ком случају не прихвата повлађивање укусу публике. Он остаје веран својој уметничкој истини. Говорећи о роману *Херој на маџарцу*, Миодраг Булатовић изјављује: „Знам да се многим неће допасти, како у Италији, тако и у Југославији. Али ја ту не могу ништа.”⁷¹ Кроз познату метафору са пауком, Булатовић исказује свој став о односу друштва према делу: „А наративац је онај паук који тка платно, а шта ће ко на том платну видети, ствар је оних који ће то платно посматрати.”⁷² Начин на који Булатовић жели да делује на своју читалачку публику у складу је са тематиком његових дела – она изазивају шок, узнемирују, а истовремено и забављају. Непосредно након објављивања свог првог романа Булатовић изјављује: „Желим да напишем још многе, многе романе, приче, пустоловине и невероватне повести, које вас сигурно неће успавати, већ ће вам завртети памет.”⁷³ Разговарајући о његовој каснијој књизи, роману *Људи са четири њрсића*, новинар поставља следеће питање Миодрагу Булатовићу: „Написали сте књигу да онеспокојите?” Булатовић у свом стилу одговара: „Ништа нисам написао за успављивање! Поготово не ову књигу, која је један усклик, више усклик него знак питања! Она је један страховит крик који је, излазећи из мог грла, покидао све моје гласне жице!”⁷⁴ Поново се истиче пишева емоционалност и страственост у писању, улагање његовог бића у књижевно дело, као и одупирање рационалности.

Миодраг Булатовић остаје доследан тежњи да својим књижевним делима публику *раздрма* и *јробуди*, додајући тако, поред морала и забаве, још једну функцију уметности. На изванредан начин, у њој су обједињене обе функције. Након објављивања његовог последњег романа, *Gullo Gullo*, писац коментарише: „Ова је књи-

⁷⁰ С. Ђорђевић, нав. текст, 372.

⁷¹ М. Булатовић, нав. дело, 41.

⁷² Исто, 207.

⁷³ Исто, 20.

⁷⁴ Исто, 157.

га и страве и ужаса, оргијашка у сваком погледу и тренутку. Она изражава панику. Она не да сну на очи и тако је направљена да разбије дремеж ове заслађене, нарцисоидне и залутале цивилизације.⁷⁵ Док је у претходним изјавама наглашенији био елемент забаве, у овој је јаснији покушај Миодрага Булатовића да своју публику, на неуобичајен начин, поучи и оплемени. Сам писац говори о ангажованости својих књига:

Све моје књиге су, такође, ангазоване у етичком смислу. Ни једна од њих није неутрална, нити блага, нити млака, нити тако немушта да не би могла проћи незапажено. *То су ојаке, њајрене, слободарске књиџе*. Али, на првом месту су ангазоване као хуманистичке и, чак бих рекао, моралистичке књиге; то су у ствари, по неки пут и моралистички трактати.⁷⁶

Овај интроспективни увид значајан је за разумевање како Булатовићеве поетике, тако и његових дела. Тумачене често површно, његове књиге су до одређене границе примане у књижевно-критичкој јавности као забавно штиво, али ретко је разматран њихов етички смисао. Бројане су у његовим делима еротске сцене, а писац називан порнографом. Булатовић се у једном разговору „брани“ на следећи начин: „Лично, немам ништа против порнографије, али ова моја књига није порнографска. Напротив, сматрам да је она једно узвишено морално дело.“⁷⁷ У једном интервјуу он иде чак и даље: „*Херој на маџарцу* није политички роман. Можда је анархистички роман, али и такав, он је дело оздрављења, лечење духа смехом.“⁷⁸ На овом месту најјасније се додирују две функције уметности у друштву – *dulce et utile*, забава и поука. Појављује се такође и појам катарзе, јер Миодраг Булатовић верује да његова књижевност има моћ да лечи, и то управо смехом. Ова моћ умногоме зависи од самог писца, међутим, Булатовић гаји поверење и у публику: „Значи, публика је велика и писмена, а литература наша прилично скромна и сви ми прилично закаснили. Публика данас боље разуме ствари од нас писаца.“⁷⁹

За Булатовића је посебно важно да књижевност превазилази локалне оквире. Он тежи да буде писац космополита и пише са свешћу да жели да га читају „сви људи“:

⁷⁵ Исто, 267.

⁷⁶ Исто, 259.

⁷⁷ Исто, 49.

⁷⁸ Исто, 68.

⁷⁹ Исто, 182.

Ја традицију схватам као идеју, само као везу са оним што си био и што јеси. Литература је превазилажење својих регионалних комплекса. По мом схватању, писац мора бити велики космополита; никад не сме да заборави да пише за све људе, а не само за своје земљаке, и да није нимало важно хоће ли употребити једну ретку реч.⁸⁰

На другом месту излаже сличну идеју:

Наше митове и наша означја и шифре – и поетске и друге – покушао сам да апсолутно везујем за светску традицију.⁸¹

Када одговара на питања о томе шта највише замера писцима савременицима, то је увек скученост у локалном. Он верује у потенцијал југословенских књижевности да постану актуелне и у свету, те из тог разлога дубоко осуђује оне који су невољни да превазиђу границе сопственог завичаја. Миодраг Булатовић је у томе успео, и тако постао један од наших најпревођенијих писаца. Он спаја *лепо* и *корисно* тако што их, наизглед, изврће у њихову супротност, стварајући гротескне слике које изазивају шок. Његова намера је ипак много озбиљнија, јер писац не жели да се публика заустави у стању шока – читалац треба и да се *пробуди* из своје учмалости. У његовој прози има много више смеха него што је то до сада било примећено у проучавању његовог дела, док је момент катарзе интензивнији и духовнији.

„Извесна деценијска тишина после Булатовићеве смрти била је, некако, у сродству са његовом постојаном тематком нестајања и излагања свим крајностима”, примећује Добривоје Станојевић.⁸² Многе крајности присутне су и у његовој поетици, а од њих најчешће настају парадоксални спојеви. У интервјуима и писмима Миодрага Булатовића могуће је пронаћи разноврсна поетичка решења, занимљива и духовита, а често и литерарно успела. Булатовић писањем пушта крик из свог најдубљег бића, тако да у њему учествује читаво његово тело. Истовремено, он верује у „поштен рад” и не либи се да преписује и започиње изнова своје дело и по десет пута. У својим романима спаја документаристичко са фантастичним, полазећи ипак увек од спољашње стварности и чињеница живота. Потом те чињенице обрађује у складу са основном идејом и замисли у свом духу. Верује да својим романима може забавити публику, али их смехом и излечити, настојећи притом да читаоце

⁸⁰ Исто, 9.

⁸¹ Исто, 258.

⁸² Д. Станојевић, нав. текст, 399.

узнемири и продрма тако да се не могу лако вратити у рутину свакодневице. Експлицитна поетика Миодрага Булатовића у целини је недовољно проучена, а уз пажљиву анализу његових многобројних исказа о књижевности и писању могуће је изналажење нових начина за разумевање његовог дела. На тај начин Булатовићево стваралаштво моћи ће коначно да буде реактуализовано.

Мср Сања П. Перић
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за српску књижевност
докторске студије
sanjaperic3223@gmail.com